

43. Maddi S.R. Developmental Value of Fear of Death. *The Journal of Mind and Behavior*. 1980. Vol. 1. № 1. P. 85–92.

44. Titow I. Psychologische Dimensionen der Subjektivität der Persönlichkeit. *Internationale Zeitschrift für Philosophie und Psychosomatik*. 2011. № 1. URL: http://www.izpp.de/fileadmin/user_upload/

Ausgabe_4_1-2011/05_1-2011_Titow (дата звернення: 13.01.2019).

45. Tomkins S.S. Script theory: Differential magnification of affects. *Nebraska Symposium on Motivation* / ed. by H.E. Howe Jr., R.A. Dienstbier. Lincoln, 1978. Vol. 26. P. 201–236.

УДК 159.9

DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-7

НАДІЙНІСТЬ СУМІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ ТАНКОВИХ ЕКІПАЖІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Кучерява Т.О., старший офіцер
групи морально-психологічного забезпечення
факультету військової підготовки імені Верховної Ради України
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології
*Науково-дослідний центр
Національного університету цивільного захисту України*

У статті розглядається проблема надійності сумісної діяльності членів танкових екіпажів збройних сил України через призму специфічних особливостей діяльності фахівців, що утворюють танкові екіпажі. Проведене автором дослідження дозволило виявити низку якостей, які, на думку респондентів, є важливими в забезпеченні надійності особистості. Автором зроблено висновок, що надійність членів танкового екіпажу має груповий характер та визначається «внеском» не окремої людини, а екіпажу в цілому. Зазначено, що у спільній діяльності надійність танкового екіпажу забезпечує вибір адекватних обставинці засобів організації ефективної спільної діяльності, та запропоновано авторський алгоритм градації факторів або чинників групової надійності членів танкових екіпажів в умовах виконання спільної / сумісної діяльності.

Ключові слова: надійність, сумісність, члени танкових екіпажів ЗСУ, групова діяльність, групова надійність.

КУЧЕРЯВА Т.А. НАДЕЖНОСТЬ СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЛЕНОВ ТАНКОВЫХ ЭКИПАЖЕЙ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ

В статье рассматривается проблема надежности совместной деятельности членов танковых экипажей вооруженных сил Украины через призму специфических особенностей деятельности специалистов, которые образуют танковые экипажи. Проведенное автором исследование позволило выявить ряд качеств, которые, по мнению респондентов, являются важными в обеспечении надежности личности. Автором сделан вывод, что надежность членов танкового экипажа имеет групповой характер и определяется «вкладом» не отдельного человека, а экипажа в целом. Отмечено, что в совместной деятельности надежность танкового экипажа обеспечивает выбор адекватных обстановке средств организации эффективной совместной деятельности, и предложен авторский алгоритм градации факторов групповой надежности членов танковых экипажей в условиях выполнения совместной / общей деятельности.

Ключевые слова: надежность, совместимость, члены танковых экипажей ВСУ, групповая деятельность, групповая надежность.

KUCHERIAYA T.O. RELIABILITY OF JOINT ACTIVITY OF MEMBERS OF TANK CREWS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The article deals with the problem of the reliability of the joint operation of tank crews members of the armed forces of Ukraine through the prism of specific features of the activities of specialists forming tank crews. The study carried out by the author has revealed a number of qualities that, according to respondents answers, are important in ensuring the reliability of the individual. The representation consisted of tank crews servicemen who, since 2014, directly participated in the anti-terrorist operation in eastern Ukraine. The author concludes that the reliability of the members of the tank crew has a group nature and is determined by the contribution of not a single person, but the crew as a whole. It is noted that in relation to the joint activity the reliability of the tank crew provides the choice of adequate facilities for organizing effective joint activities and proposes an algorithm for grading factors of group reliability of members of tank crews in conditions of joint activities. The results obtained during the study will be used by the author to refine the program of empirical study of the reliability of the members of the tank crew in the future. It is

remarked that the group character of the activities of tankers can be considered as one of the mechanisms that affect reliability and influences the essential characteristics that must be taken into account when investigating the characteristics of the reliability of members of tank crews. On the basis of consideration of the characteristics of reliability in the psychological science and the analysis of the features of the joint activities of tankers identified as a result of the empirical study, author's criteria for the reliability of the members of the tank crews of the armed forces of Ukraine were proposed.

Key words: *reliability, compatibility, tank crews members of the armed forces of Ukraine, group activity, group reliability.*

Постановка проблеми. Питанням надійності в межах психологічної науки стали приділяти увагу достатньо давно, майже одразу, коли виникли питання забезпечення високих показників результативності діяльності, недопущення помилок суб'єктом діяльності, збереження стабільних показників під час виконання професійних завдань у складних умовах. Мабуть вперше про надійність заговорили саме в межах інженерної психології та психології праці. Інженерна психологія вперше поставила питання про надійність професійної діяльності, під якою прийнято було розуміти безпомилкове виконання фахівцем покладених на нього професійних обов'язків протягом певного необхідного часу і за певних умов діяльності [1]. Досягнення безпомилкового і своєчасного виконання дій і діяльності в цілому є результатом надійного функціонування різних підсистем організму і психіки людини. Інженерна психологія «обрала» одним з предметів своїх досліджень саме надійність діяльності, адже на той час і до сих пір є досить актуальним питання недопущення людиною-оператором помилок у своїй професійній діяльності. Саме тому Г.С. Нікіфоров говорить про те, що проблема надійності оператора і виникла через існування проблеми помилок [2]. При цьому «вартість» людських помилок особливо гостро стала відчуватися з появою складних технічних засобів і автоматизованих систем управління. Чим далі, тим більш актуальними стають питання наслідків помилок, які можуть бути допущені фахівцем у своїй професійній діяльності, найбільш страшними з яких є загибель людей, значні економічні, соціально-психологічні і навіть екологічні наслідки [3].

Танкові з'єднання і підрозділи залишаються головною ударною силою Сухопутних військ, як в Україні, так і в багатьох арміях світу.

Бойові можливості танкових з'єднань і підрозділів дозволяють їм вести активні бойові дії вдень і вночі, в значному відриві від інших військ, громити противника у зустрічних боях і битвах, долати великі зони радіоактивного зараження, фор-

сувати водні перешкоди, а також швидко створювати міцну оборону й успішно протистояти наступу переважаючих сил противника.

Розглядаючи танковий екіпаж, слід зазначити, що він складається з трьох осіб: командир танку, навідник та механік водій. Особливістю кожного члену екіпажу, крім досконалого володіння своєю спеціальністю, є володіння суміжними спеціальностями: механік-водій повинен мати навички ведення вогню з танкового озброєння, навідник – водити бойову машину, а командир – бути готовим замінити і механіка і навідника. Це підтверджує, що танк тільки тоді є грізною бойовою машиною, коли члени його екіпажу діють вміло, вправно та сумісно.

Розгляд проблеми надійності в аспекті вивчення її психологічного змісту та сутності, а також розгляду її механізмів міг би вважатись завершеним, якби ми вивчали окрему діяльність окремого фахівця. Але **метою статті** є вивчення надійності фахівців, які є частиною групи, які разом виконують завдання, які разом мають демонструвати високий рівень так званої групової надійності. Саме задля цього насамперед слід провести розгляд специфічних особливостей діяльності фахівців, що утворюють танкові екіпажі.

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення змісту, сутності та особливостей категорії «надійність членів танкового екіпажу» на початку дослідження нами було проведене опитування. В опитуванні взяли участь військовослужбовці, які з 2014 року безпосередньо брали участь в проведенні антитерористичної операції на сході України в складі танкових екіпажів (72 ОБр, 93 ОБр, 1 ОТБр, 17 ОТБр). Досліджуванам необхідно було відповісти на наступні питання:

- 1) які якості людини визначають надійність особистості взагалі;
- 2) які якості людини визначають надійність членів танкового екіпажу.

Отримані дані були піддані процедурі контент-аналізу, результати якого дозволили сформулювати низку особливостей.

Так, під час визначення сутності категорії «надійність особистості» було виокремлено

перелік якостей, які, на думку респондентів, є важливими в її забезпеченні. Результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Перелік якостей, що визначають зміст та сутність категорії «надійність»

№	Перелік якостей	Рейтингові показники за кількістю виборів	
		Надійність	Надійність ТЕ
1	Безвідмовність	2	4
2	Безпомилковість	3	1
3	Вміння йти на компроміс	15	20
4	Стабільність	7	11
5	Висока працездатність	9	5
6	Стресостійкість	1	9
7	Відповідальність	8	10
8	Емоційна стійкість	4	12
9	Наполегливість	10	18
10	Узгодженість	16	8
11	Стійкість до перешкод	6	16
12	Здатність до саморегуляції	11	14
13	Врівноваженість	5	15
14	Впевненість в собі	14	17
15	Взаємозамінність	18	2
16	Згуртованість	17	6
17	Неконфліктність	19	7
18	Рішучість	12	13
19	Адаптивність	13	19
20	Сумісність	20	3

Розглядаючи отримані результати без врахування отриманих виборів, відмітимо, що загальний перелік описових характеристик категорії надійності утворили якості, що характеризують:

(1) *високу ефективність виконання професійної діяльності екіпажем* – безпомилковість, безвідмовність, стабільність, висока працездатність;

(2) *вольову сферу членів танкового екіпажу* – врівноваженість, стресостійкість, емоційна стійкість, відповідальність, наполегливість, стійкість до перешкод, здатність до саморегуляції, впевненість в собі, рішучість;

(3) *міжособистісну сферу екіпажу* – узгодженість, взаємозамінність, згуртованість, не конфліктність, адаптивність, сумісність, вміння йти на компроміс.

Більшість виборів під час оцінки категорії «надійність» взагалі отримали такі якості

та особистісні характеристики, як стресостійкість, безвідмовність, безпомилковість, емоційна стійкість та врівноваженість. При цьому ті ж самі респонденти для опису категорії «надійність членів танкового екіпажу» обрали здебільшого інші характеристики: безпомилковість, взаємозамінність, сумісність, безвідмовність дій військовослужбовців та висока працездатність. Дивлячись на першу п'ятірку якостей в обох випадках, можна помітити, що такі описові одиниці, як безпомилковість та безвідмовність, є присутніми в обох випадках розгляду категорії надійності. Але, якщо в першому варіанті її опису переважають дефініції, які належать до емоційно-вольової сфери особистості, то в другому, поряд з характеристикою «високі показники працездатності», з'являються якості, що належать до сфери міжособистісних відносин людини. Якщо подивитись на наступні якості, які також обрали достатньо високу кількість виборів, то ми побачимо продовження тенденції щодо переважання в забезпеченні надійності членів танкового екіпажу якостей, що представляють міжособистісну сферу фахівця, як-от: згуртованість, неконфліктність та узгодженість.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що все ж таки надійність членів танкового екіпажу має груповий характер та визначається «внеском» не окремої людини, а екіпажу в цілому.

Отримані в ході дослідження результати ми вирішили використати для уточнення програми емпіричного дослідження особливостей надійності членів танкового екіпажу. Оскільки основними якостями, що її зумовлюють, виявились такі, що належать до вольової та міжособистісної сфер особистості, а також характеризують рівень ефективності професійної діяльності танкістів, вважаємо за потрібне включити ці особливості до переліку тих, що вивчаються в дослідженні.

Продовжуючи розгляд специфічних особливостей професійної діяльності військовослужбовців – членів танкових екіпажів, відмітимо, що основна її відмінність полягає у тому, що ця діяльність є груповою. Командир, навідник та механік-водій танку утворюють малу групу, адже виконують одне спільне завдання, здійснюючи свої функціональні обов'язки. Саме тому і *надійність в нашому випадку слід розглядати в аспекті виконання діяльності групою осіб, а не індивідуально*. Крім того, результати опитування експертної групи військовослужбовців, засвідчили, що надійність танкового екіпажу визначається передусім відносинами членів екіпажу один до одного, рівнем їх

згуртованості та сумісності, оскільки вони разом мають виконувати спільне завдання, досягати спільного результату.

При цьому, як свідчать дослідження цілої низки вчених, *групова діяльність* фахівців різного профілю характеризується наступними складниками або компонентами:

- чітким розподілом виконуваних функцій між учасниками спільної діяльності;
- сполученням розподілених функцій у просторі й часі, тобто одночасним їхнім виконанням різними учасниками;

- узгодженням розподілених і сполучених функцій або строгою послідовністю їх виконання згідно з певним алгоритмом, що враховує діяльність кожного фахівця. При цьому узгодження стосується просторових, часових і інших (темپ, інтенсивність, ритмічність тощо) характеристик діяльності [4].

При цьому додамо, що усі ці компоненти не є можливими без головного – основної загальної мети, заради якої і здійснюється *групова діяльність*. В нашому випадку – це виконання бойового завдання членам танкового екіпажу.

Крім того, якісне співіснування зазначених вище компонентів та виконання поставленої мети не буде можливим за відсутності налагодженої взаємодії у малій функціональній групі. Взаємодія, на думку С.А. Багрецова із співавторами, є не тільки головною ознакою *групової діяльності*, а найбільш істотною її особливістю. Е.С. Немов під взаємодією розуміє таку систему дій учасників діяльності, за якої дії однієї особи або групи осіб зумовлюють певні дії інших осіб, а дії останніх своєю чергою викликають певні дії перших осіб. Для опису *групової діяльності* використовують такі поняття, як взаємодія, спілкування, сприяння, узгодження [5; 6].

У продовження вищезазначеного наведемо думку А.В. Барабанщикова із співавторами [7] та А.Л. Журавльова [8]. Вони зазначають, що *групова діяльність* фахівців має певну структуру й включає наступні основні елементи:

- *групова мета* – це те, чого прагне досягти група в спільній діяльності, її результат. *Групова мета* може бути представлена у вигляді окремих і конкретних *групових завдань*, поетапне вирішення яких наблизить групу фахівців до досягнення спільної мети, до виконання поставленого завдання;

- *груповий мотив* – це те, що спонукає групу до спільної діяльності, безпосередня спонукальна, мотивуюча сила;

- *групова дія* – це елемент або структурна одиниця спільної діяльності, спрямована на виконання того чи іншого *групового завдання*;

- *груповий результат* – це те, чого реально досягає група фахівців під час виконання спільної діяльності, це якісний та кількісний підсумок сумісної діяльності.

Найважливішим моментом в організації *групової діяльності* є необхідність розподілу, сполучення й узгодження по кожному з її основних структурних компонентів функцій між усіма учасниками. В.В. Спасенніков [9] наводить типові ознаки спільної *групової діяльності*:

- *спільність (єдність) цілей діяльності* для її учасників;

- розподіл і узгодження конкретних завдань, які учасникам діяльності необхідно виконувати спільно;

- *спільність (єдність) або узгодженість мотивів учасників групової діяльності*;

- *розподіленість і узгодженість виконуваних дій і операцій у спільній діяльності*;

- *спільність (єдність) результату спільної діяльності для групи фахівців*.

Зауважимо, що *групова діяльність* відрізняється від індивідуальної не стільки наявністю взаємодії між фахівцями в процесі здійснення діяльності, скільки характером включення взаємодії в структуру самої діяльності [4].

Отже, зазначена особливість, а саме те, що діяльність членів танкового екіпажу має *груповий характер*, може безпосередньо визначати рівень її надійності. Таким чином, *груповий характер* діяльності танкістів може вважатись одним з механізмів, що впливають на цю саму надійність.

Крім того, враховуючи вищезазначений механізм, можна сказати, що він зумовлює і питання *сумісності членів танкового екіпажу*, яка є наступним механізмом надійності їх діяльності.

В загальному плані термін «психологічна сумісність» вживається для позначення оптимального взаємного сполучення особистісних властивостей учасників групи [4]. Крім того, ця категорія, за позицією А.М. Парачева [10], може бути трьох видів:

- *ціннісна сумісність* (у сфері спілкування), зміст якої полягає в забезпеченні максимального психологічного комфорту по можливості всім членам групи і їх максимальної психологічної гармонії;

- *рольова сумісність* як система психологічних ролей і вимог, що склалися стихійно, та якості, які ці ролі пред'являють до своїх виконавців;

- *ділова сумісність* (у сфері праці), у якості критерію оцінки якої висувається вимога максимального психологічного комфорту під час виконання професійних завдань.

Поряд з цим психологічна сумісність визначається як поняття про взаємну відпо-

відність властивостей членів групи. У це поняття входять: взаємна симпатія, позитивний характер емоційних психічних установок, взаємосугестивність, спільність інтересів і потреб, подібність динамічної спрямованості психофізіологічних реакцій тощо [11].

Сумісність членів групи розглядається у вигляді єдності наступних компонентів: психофізіологічної сумісності (температурні особливості), соціально-психологічної (особливості спілкування, співпадіння соціальних орієнтирів) та власне психологічної. Всі ці зазначені особливості є вкрай важливими в аспекті забезпечення надійності діяльності членів танкового екіпажу. Крім того, деякі автори говорять про сумісність як про сполучення взаємодії індивідів. Таке сполучення характеризується ступенем задоволеності суб'єктів взаємодії один одним. В нашому випадку ми можемо говорити про задоволеність членів танкового екіпажу сумісною діяльністю.

Наступна характеристика, яка потребує більшої уваги з нашого боку, це *згуртованість групи* в аспекті виконання фахівцями сумісної діяльності. Враховуючі наведені вище особливості професійної діяльності членів танкового екіпажу, можна припустити, що саме згуртованість буде черговою ключовою характеристикою, яка зумовлюватиме надійність діяльності танкістів. Ця характеристика може бути визначена за ступенем єдності помислів, дій та поведінки членів екіпажу та відбиває якісний складник взаємовідносин між фахівцями.

Основними складниками, що зумовлюють рівень або ступінь згуртованості, можна назвати наступні компоненти:

(1) мотиваційно-спонукальний, який проявляється у близькості членів групи у підході до цінностей, цілей і завдань взаємодії у всіх сферах життєдіяльності, у тому числі при спільному рішенні завдань основної діяльності;

(2) професійна єдність (спрацьованість) – погоджена взаємодія членів групи у професійній сфері;

(3) психологічна сумісність – оптимальне сполучення особистісних властивостей членів групи, що забезпечує їх ефективну взаємодію в основних сферах життєдіяльності.

У вітчизняних соціально-психологічних дослідженнях, що розглядають проблеми спільної або сумісної діяльності в екстремальних умовах, акцент зазвичай робиться на стійкість або те, що з нею пов'язано: «стресостійкість» (В.Я. Подорога; А.С. Чернишев), «стійкість» (М.І. Дьяченко, В.А. Пономаренко, Л.А. Кандибовіч), «резистент-

ність» (В.Н. Петровський). Авторами в цьому аспекті підкреслюється відсутність значних психодинамічних змін в поведінці груп, успішне вирішення завдань, розмірений, спокійно-діловий тон у спілкуванні, досить швидке досягнення єдності оціночних суджень та дій. Такий підхід до вивчення соціально-психологічних характеристик сумісної діяльності, як нам представляється, дуже важливий, але потребує розвитку засобами аналізу динамічності, мінливості та адекватності дій. В даному напрямку проведено ряд досліджень, які можуть слугувати основою характеристики надійності членів танкових екіпажів в екстремальних умовах спільної діяльності.

Так, згідно з оцінкою О.І. Донцова, будь-яка група під час виконання сумісної діяльності неминуче стикається з різного роду труднощами і обмеженнями. В результаті виникає потреба подолання незгоди, групової напруженості, протиріч. В таких випадках виділяють наступні шляхи вирішення існуючих проблем:

1. група «виштовхує» протиріччя за власні межі і покладає відповідальність на інші групи (проявляє агресивність);

2. важка ситуація, загроза ззовні мобілізує захисні механізми самої групи.

Для опису життєдіяльності колективів в екстремальних умовах Л.І. Уманський використовує поняття опірності, за рівнем якої він пропонує ранжувати групи. Так, групи «низького рівня розвитку» демонструють «депресивний синдром», а саме: байдужість, апатію, дезорганізацію, взаємодію конфліктного характеру, що дезорганізує діяльність тощо. «Групи-кооперації» в тих же умовах відрізняються толерантністю і адаптивністю. «Групи-автономії» відповідають на складні ситуації зростанням активності та підвищенням ефективності діяльності.

А.О. Русалінова пов'язує соціально-психологічні характеристики груп з їх психологічним кліматом. «Оптимістичний стресостійкий клімат», за її оцінкою, зумовлений перспективою розвитку групи і є одним з головних соціально-психологічних ознак колективу.

Динамічний підхід до аналізу соціально-психологічних характеристик сумісної або спільної діяльності в екстремальних умовах можна помітити і в рамках концепції А.С. Чернишева. Так, в ракурсі проведеного дослідження інтерес представляють дані про те, що у високоорганізованих групах першої категорії в спільній діяльності переважає динамічна сторона, схильність до модернізації та ризику. У важких умовах такого роду групи оптимально використовують внутрішні резерви передусім за ра-

хунок вдосконалення організаційної взаємодії.

Таким чином, наведені погляди дозволяють виокремити суттєві характеристики, які обов'язково слід враховувати під час вивчення особливостей діяльності надійності членів танкових екіпажів.

Крім того, по відношенню до спільної діяльності надійність танкового екіпажу забезпечує вибір адекватних обставинці засобів організації ефективної спільної діяльності. Причому ця адекватність має забезпечуватися як щодо внутрішніх потенційних можливостей групи, так і до того зовнішнього середовища, в якому члени танкового екіпажу функціонують. Оптимальне втілення цих засобів у спільній діяльності забезпечує оптимальність функціонування групи як суб'єкта діяльності в конкретних умовах.

Для структурування та класифікації так званих факторів або чинників групової надійності членів танкових екіпажів в умовах виконання спільної / сумісної діяльності можуть бути запропоновані такі їх градації:

За характером виникнення та протікання:

а) внутрішньоособистісні, що об'єднують: військово-професійні якості танкістів такі як, навички, вміння, воля, досвід, компетентність у вирішенні індивідуальних навчальних і бойових завдань, управлінських і виконавських операцій в екстремальних умовах виконання бойового завдання; психологічні особливості – властивості і характеристики особистості військовослужбовців; ступінь задоволення у них індивідуальних потреб і мотивів служби в Збройних Силах України, інтересу до своєї військової спеціальності і професії тощо;

б) міжособистісні, що визначають: рівень і зрілість міжособистісних відносин танкістів по вертикалі і по горизонталі; зміст функціонально-рольового спілкування військових як основи взаємодії особового складу екіпажу; прояв елементів акцентування і емпатії в міжособистісному спілкуванні; переважання кон'юнктивних або діз'юнктивних почуттів в сприйнятті членами екіпажів один одного; ступінь розвиненості службових і неслужбових взаємин; прояви взаємних оцінок, симпатій і антипатій, думок і суджень, домагань, наслідування;

в) внутрішньогрупові, що включають: стан згуртованості членів танкового екіпажу і його організованості; розвиненість демократичних засад у вирішенні внутрішньогрупових проблем; рівень співпраці і взаємодопомоги в процесі виконання функціональних обов'язків і поза ними; відповідність внутрішньокolleктивних відносин нормам військового статуту та інші;

г) міжгрупові, що виражають: здатність оптимального вирішення конфліктів; можливість конструктивного або деструктивного рішення етнічних, національних, релігійних, світоглядних та інших проблем в танковому екіпажі; позитивні або негативні підстави формування мікрогруп в чергових змінах екіпажів і їх спрямованість; наявність позитивних або негативних традицій і звичок у груповому спілкуванні військовослужбовців.

За типом спрямованості та впливу:

а) ступінь стабільності або динамічності соціально-психологічних процесів між членами танкового екіпажу;

б) динамічність соціально-психологічних явищ, їх зрілість або консервативність, результативність проявів;

в) стан морально-етичного і соціально-психологічного клімату в колективах танкового екіпажу; рівень військової, технічної, екологічної дисципліни екіпажу;

г) ступінь дотримання режиму бойового чергування (в зоні проведення бойових дій) і служби секретності.

За типом функціонування чергових змін танкових екіпажів:

а) соціально-психологічні переміщення військовослужбовців в процесі їх служби в танкових екіпажах, підрозділах, з'єднаннях;

б) становлення прямих та безпосередніх начальників в різному рольовому статусі і його зміна (або стабільність);

в) наявність формального і неформального лідерства в екіпажах.

За ступенем впливу на особистість:

а) процес соціально-психологічної адаптації особового складу танкових екіпажів до екстремальних умов спільної діяльності під час здійснення маршу на велику відстань;

б) рівень службового, морального, матеріального і соціального стимулювання активності танкістів під час виконання бойових завдань;

в) мотивація членів екіпажу в процесі виконання бойових і навчальних завдань;

г) ступінь гармонізації особистісних і групових інтересів у екіпажах танків;

д) ступінь і можливість подолання різних суперечностей між членами танкового екіпажу;

е) рівень сформованості у військових почуття відповідальності за виконання завдань, незалежно від рівня їх складності.

Різноманіття факторів надійності членів танкових екіпажів в екстремальних умовах спільної діяльності, як ми переконалися, конкретизується поняттями «професійне середовище» і «сумісна діяльність». Тому стосовно розв'язування завдань можливе виділення і кількох інших груп чинників:

1) операціональні, зумовлені змістом професійної діяльності та реалізацією покладених на групу/екіпаж завдань;

2) когнітивні, зумовлені вимогами інформаційного середовища;

3) соціально-психологічні, зумовлені змістом соціально-психологічних явищ, які виникають під час спільної діяльності членів танкового екіпажу.

Закономірно, що запропоновані класифікації та аналіз не можуть претендувати на повне і вичерпне відображення всього різноманіття факторів, що впливають на характеристики надійності членів танкового екіпажу в умовах сумісної діяльності. Проте викладені аспекти, на наш погляд, відкривають можливості для комплексної оцінки основних критеріїв надійності військовослужбовців-танкістів та можуть бути використані в якості основи її експериментального дослідження, теоретичного узагальнення та вироблення практичних рекомендацій та методик.

Крім того, вважаємо за потрібне додати, що ускладнення спільної діяльності і її надійності відбувається за рахунок актуалізації наступних факторів екстремальних умов:

- збільшення швидкості протікання процесів управління бойовою технікою і озброєнням, експлуатаційними системами танку, що вимагає підвищення швидкості психічних реакцій, емоційно-вольової стійкості, узгодження дій в групах, розрахунках тощо;

- виконання завдання в різні пори року, часи доби;

- фізіологічні проблеми (харчування, туалет);

- під час водних перешкод надійності системи герметизації бойової машини при тривалому перебуванні екіпажів під водою, її можливостях з подолання водних перешкод під водою і в брід.

- негативний вплив довготривалого перебування у специфічних умовах машини, що рухається, збереження уваги та реакції водіїв під час управління машиною зі збереженням необхідної швидкості руху;

- обмеження рухової активності, пов'язаної з режимом виконання бойового або навчального завдання;

- загрози відмов автоматизованих і звичайних систем озброєння і техніки, що призводять до аварій і поломок;

- необхідність постійного і уважного контролю показань приладів і оперативно-го прийняття рішення, його швидкого і якісного виконання.

Однією з підстав для виявлення критеріїв надійності сумісної діяльності танкових екіпажів в екстремальних умовах може з'явитися виділення наступних структурних (взаємоперекриваючих один одного) компонентів:

- організаційний (узгодження цілей, засобів, зусиль, механізму спільної діяльності екіпажів танку);

- управлінський (здійснення керуючого впливу на підлеглих);

- бойовий (готовність екіпажу до рішення бойового завдання);

- технічний (стан бойової зброї і техніки);

- експлуатаційний (застосування і обслуговування технічних систем і озброєння танку).

Реальні «діяльні» ознаки можуть бути зафіксовані за допомогою визначення рівня досягнення кінцевого результату – виконання завдань екіпажем, ступенем і якістю реалізації особовим складом своїх функціональних обов'язків. Про реальний стан надійності членів танкових екіпажів можна судити за підсумками виконання планів програми бойової підготовки і контролю в процесі бойового навчання, рівнем досягнутого професійної майстерності (швидкість, швидкість і безпомилковість у виконанні дій і операцій, гнучкість в реакції на екстремальні ситуації, наявність навичок, умінь, досвіду), кількістю фахівців, які опанували суміжні спеціальності, результатами моделювання екстремальних умов спільної діяльності. До останніх слід віднести вирішення завдань в умовах можливого скорочення екіпажу, «втрати» командира чи навідника, чи механіка-водія, загрози функціонування танку.

Про реальний морально-психологічний стан членів танкового екіпажу можна судити за результатами соціально-психологічного діагностування, характером групових і міжособистісних відносин в екіпажах, рівнем соціально-психологічного клімату в них, динаміці зміни провідних мотивів службової діяльності фахівців-танкістів, наявності злочинів та нештатних ситуацій – станом військової дисципліни.

Груповий або колективний фактор спільної діяльності проявляється в наступних характеристиках – ознаках надійності танкових екіпажів в умовах виконання завдань за призначенням:

- 1) підвищення швидкості процесу визначення реальних і модельованих причин аварій і порушень, прийняття рішень і їх реалізації;

- 2) грамотних і компетентних узгоджених спільних дій на основі колективного досвіду, навичок, знань і умінь;

- 3) усвідомлених або неусвідомлюваних пропусках деяких етапів (особливо формальних) в алгоритмі спільної діяльності, їх «творче» скорочення або інтенсифікація на підставі досвіду і стереотипів дій в екстремальних ситуаціях;

- 4) прояві періодичного перерозподілу ролей, почерговому навмисному або спон-

танному виконанні ролей виконавців при виконанні бойових завдань, почерговому виконанні ролі «лідера», що несе головну відповідальність за виконання бойового або навчального завдання;

5) прояві узгодженості дій і встановленні підвищеної взаємозумовленості членів екіпажів – учасників спільної діяльності у вирішенні службово-бойових завдань і забезпеченні життєдіяльності танку;

6) підвищенні організованості членів танкових екіпажів, що проявляється у високій мобільності управління і самоврядування, груповому виконанні більш відповідальних завдань, прийнятті колективного рішення щодо виходу зі складної ситуації і прояві ініціативного підходу в його реалізації;

7) виділення в якості основного, пріоритетного компонента спільної діяльності професійних як індивідуальних, так і групових якостей особового складу екіпажу (безпомилковість виконання завдань, стабільність результатів).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, розгляд характеристик надійності і особливостей спільної діяльності фахівців танкістів дозволяє говорити про можливість виокремлення критеріїв надійності спільної діяльності:

- (1) стійкість результатів спільної діяльності в умовах, що змінюються;
- (2) узгодженість дій членів екіпажу;
- (3) організованість екіпажу в умовах спільної діяльності.

З аналізу випливає, що під критерієм стійкості результатів спільної або сумісної діяльності в умовах, що змінюються, в змістовному плані слід розуміти незмінну результативність спільної діяльності в різних умовах, яку можна виміряти за наступними показниками: оцінки за виконання завдань, кількість помилок при виконанні завдань, час їх виконання. Прояв даного критерію надійності сумісної діяльності відповідає тим характеристикам спільної діяльності, які укладаються в поняття результативності. Тому його застосування для оцінки надійності групової діяльності видається цілком допустимим і доречним.

Такий критерій надійності сумісної діяльності, як узгодженість дій членів екіпажу, може оцінюватися за наступними показниками: сумісність членів екіпажу при виконанні спільної діяльності, взаємозумовленість дій при виконанні завдань, спосіб вирішення при цьому розбіжностей і рівень конфліктності в екіпажі.

Основними показниками організованості сумісної діяльності як критерію надійності є розподіл відповідальності між учасниками спільної діяльності в танковому екіпажі,

статусно-рольова структура групи, що припускає відповідність функціональному розкладу по бойовому розрахунку і можливу зміну формальної ієрархії та структурованості в зв'язку з нестандартними умовами діяльності, а також типовий спосіб поведінки членів групи в екстремальній ситуації. Суттєве значення набувають такі показники, як перерозподіл відповідальності, дублювання дій один одного в бойових розрахунках, підстраховка і доповнення дій.

Крім того, організованість як критерій надійності передбачає також і облік показників, пов'язаних з управлінськими діями між членами танкового екіпажу, проявом авторитету лідерів групи у прийнятті рішень у спільній діяльності і способи їх реалізації. Важливе місце в прояві організованості займає тип ціннісно-орієнтаційної спрямованості діяльності членів танкового екіпажу: на себе, на групу, на результат, що може бути досліджений за показником «типовий спосіб поведінки в групі».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 443 с.
2. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. 176 с.
3. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности: психология : учебник. Москва : Проспект, 1999. 520 с.
4. Прогнозування психологічної сумісності фахівців первинного тактичного пожежно-рятувального підрозділу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України : монографія / Т.Ю. Андрєєва, В.М. Попов, О.В. Тімченко, І.Є. Щербіна. Харків : НУЦЗУ ; ФОП Панов А.М., 2018. 136 с.
5. Багренцов С.А. Диагностика социально-психологических характеристик малых групп с внешним статусом. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 640 с.
6. Немов Е.С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива. Москва : Педагогика, 1985. 201 с.
7. Барабанщиков А.В., Давыдов В.П., Феденко Н.Ф. Основы военной психологии и педагогики. Москва : Просвещение, 1988. 269 с.
8. Журавлев А.Л. Совместная деятельность как объект социально-психологических исследований. *Совместная деятельность: методология, теория, практика* : коллективная монография / К.А. Абульханова и др. Москва : Наука, 1988. С. 19–36.
9. Спасенников В.В. Выбор оптимального варианта комплектования малых групп с учетом совместимости и срабатываемости. *Социально-психологические методы практической работы в коллективе: диагностика и воздействие* / отв. ред. А.Л. Журавлев, В.А. Хашенко. Москва : ИП АН СССР, 1990. С. 46–58.
10. Парачев А.М. Групповая деятельность : руководство по инженерной психологии. Ленинград, 1977. 308 с.
11. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 294 с.